

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Ο ΑΓΓΛΙΚΟΣ ΚΑΙ Ο ΓΑΛΛΙΚΟΣ
ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΑΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΑΝ.ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΡΡΕΙΟΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΑΝ.ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΙΤΣΙΟΣ

ΤΜΗΜΑ ΠΡΩΤΟΝ

Ο ΑΓΓΛΙΚΟΣ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τὰ συμπεράσματα, εἰς ἃ κατέληξεν ὁ Ὁββέσιος (Hobbes), ἔτυχον μὲν παρὰ τῶν ὁμοεθνῶν ἱκανῆς προσοχῆς, διήγειραν δ' ἅμα ἰσχυρὰν ἀντιλογίαν, ὡς ἔν πολλοῖς πρὸς τὰς τάσεις τοῦ ἀγγλικοῦ λαοῦ ἀντιτιθέμενα. Αἱ δὲ ἀπὸ διαφόρων ἀρχῶν ὀρμώμεναι καρτεσιακαὶ θεωρίαι ἐπήγειραν τὸ διαφέρον τῶν Ἄγγλων καὶ ἔσχον οὐ μικρὰν ῥοπὴν, ἔνεκα τῶν φωτεινῶν πορισμάτων καὶ τῶν ἀγαθῶν ἐλπίδων ἐπὶ τὴν διερεύνησιν τῶν φυσικῶν νόμων· ἀλλὰ καὶ τὸ φιλοσόφημα τοῦτο ἐφαίνετο εὐνοοῦν ἄγαν τὴν ὀρθολογικὴν ἀποψιν καὶ μὴ θεραπεῦον τὰς ἀξιώσεις τοῦ βίου τοῦ πρακτικοῦ. Καὶ ἀπέβαινε μὲν προτιμότερα ἢ φυσικὴ θεολογία τοῦ Ἑρβέρτου, ἀλλ' ὡς ὀλίγον ἀνεπτυγμένη καὶ σφόδρα πρὸς τὴν κρατοῦσαν θεολογίαν ἀντικειμένη, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ τύχη ὀριστικῆς ἀποδοχῆς. Αἱ θρησκευτικαὶ διαμάχαι ἐπανελήφθησαν ὀξύτεραι, ἀφοῦ ἔλαβον χροιάν πολιτικὴν, καὶ ὁ ὑπὲρ τῶν ἐλευθεριῶν ἀγὼν ὁ σκοπῶν νὰ ἰδρῦσῃ τὴν πολιτείαν ἐπὶ βάσεων ἠθικῶν παρεῖχεν εἰς τὸν λαὸν πολλοὺς περισπασμούς¹. Οὐ μόνον δὲ οἱ ἴδιοι τοῦ λαοῦ τούτου τρόποι καὶ ἔθισμοὶ ἀλλὰ καὶ τὸ πρὸς τὴν σύγχρονον πρόοδον διαφέρον ἦγον εἰς πρακτικὰς μᾶλλον ἢ εἰς θεωρητικὰς ζητήσεις.

Οὕτως εὐρίσκομεν τὴν φιλοσοφίαν ἐν Ἀγγλίᾳ περὶ τὰ μέσα τοῦ 17ου αἰῶνος ἀσταθῆ καὶ ἀμφιρρεπῆ· εἰ καὶ ἡ ἀπὸ τοῦ Βάκωνος ἀρξαμένη νέα τῆς διανοήσεως τροπὴ ἐξακολουθεῖ ὑπάρχουσα, ὅμως ἐμφανίζεται κλίσις τὸ μὲν πρὸς τὴν θεολογίαν καὶ θεοσοφίαν, τὸ δὲ πρὸς τὴν σκέψιν. Περαιτέρω προέβη ὁ Λώκκιος, ὅστις

1. Ἐνθυμηθῶμεν τὰς ἐσωτερικὰς ἀνωμαλίας, τὴν ἀλλαγὴν τοῦ πολιτεύματος τὴν γενομένην ὑπὸ τοῦ Κρόμβελ καὶ τὴν μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ (τῷ 1659) ἀποκατάστασιν τῆς βασιλείας.

ἐπανίδρυσε τὴν ἐμπειρικὴν φιλοσοφίαν ἐπὶ νέας βάσεως καὶ ἐγένετο ὁ καθηγεμὼν τῶν διαφωτιστῶν τοῦ ἀγγλικοῦ λαοῦ καὶ ἐμμέσως τῶν ἄλλων ἐθνῶν. Ἐν Ἀγγλίᾳ δηλαδὴ ἀνεφάνη τότε τὸ πρῶτον ὁ λεγόμενος Διαφωτισμὸς, καθ' ὃν ἡ νεωτέρα διανόησις, μετὰ μακρὰν προπαρασκευὴν ὠριμάσασα, ἔλαβεν ἐπίγνωσιν ἑαυτῆς καὶ λαβοῦσα προεθυμήθη νὰ διεξαγάγῃ ἀγῶνα ὑπὲρ τῆς (ἐσωτερικῆς καὶ ἐξωτερικῆς) ἐλευθερίας, νὰ ἀνεύρῃ ἐν πᾶσι καὶ ἐφαρμόσῃ τοὺς οἰκείους νόμους καὶ μηδένα ἄλλον παρ' ἑαυτὴν ἀναγνωρίσῃ ὡς κριτὴν¹.

Ἡ ἐμπειρικὴ θεωρία ἐπεζήτησε νὰ ἐφαρμοσθῇ εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ τὴν θρησκείαν, προήγαγε δὲ τὴν Φυσικὴν καὶ τὴν Ψυχολογίαν. Τῆς θεωρίας ἐκείνης τὰ πορίσματα συνήγαγον ἀκολούθως δύο ἄνδρες ἐπιφανεῖς, ὁ Βερκελέϊος καὶ ὁ Χιούμιος, πρὸς οὓς σφοδρῶς ἀντετάχθη ἡ Σκωτικὴ Σχολή.

1. Λέγουσι συνήθως τὸν 18ον αἰῶνα « αἰῶνα διαφωτισμοῦ », οὐχὶ ἀδίκως· ἀλλὰ πρέπει νὰ μὴ λησμονῶμεν ὅτι οἱ ἐξάρχοντες τοῦ διαφωτισμοῦ, Λώκκιος καὶ Λεϊβνίτιος, ἔδρων ἤδη περὶ τὰ τέλη τοῦ 17ου αἰῶνος. Τὰ χρονικὰ ὅρια τοῦ διαφωτισμοῦ δύνανται νὰ τεθῶσι μεταξὺ τῆς Ἀγγλικῆς καὶ τῆς Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως (1688 — 1789) ἢ μεταξὺ τοῦ 1682 (ὅτε ἐξεδόθη ἡ πρώτη περὶ θρησκευτικῆς ἀνοχῆς ἐπιστολὴ τοῦ Λώκκιου) καὶ τοῦ 1781 (ὅτε ἐξεδόθη ἡ « Κριτικὴ τοῦ καθαροῦ λόγου » τοῦ Καντίου).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ ΛΩΚΚΙΟΣ (LOCKE)

1. Βίος καὶ συγγραφή.—'Ο Ἰωάννης Λώκκιος (John Locke) ἐγεννήθη τῷ αὐτῷ ἐν ᾧ καὶ ὁ Σπινόζας ἔτει, ἦτοι τῷ 1632, ἐν Wrington, χωρίῳ παρὰ τὴν Βριστόλην. Παρὰ τοῦ νομομαθοῦς καὶ δικηγόρου πατρὸς¹ ἔτυχεν ὁ ἄλλως ἀσθενικὸς παῖς ἐπιμελοῦς ἀγωγῆς καὶ ἐκληρονόμησε τὴν πρὸς τὴν αὐτονομίαν καὶ ἐλευθερίαν ἀγάπην. Κατέχων ἤδη τὰς ἀρχαίας ἐγκρίτους γλώσσας ἦλθε χάριν πανεπιστημιακῶν σπουδῶν εἰς Ὀξωνίαν, ἐνθα ἐκράτει ἡ σχολαστικὴ φιλοσοφία. Ταύτην δὲ μὴ εὐρίσκων ἐπαρκῆ καὶ ἀποστέργων τὴν κρατοῦσαν Λογικὴν καὶ Μεταφυσικὴν ἐτράπη εἰς τὴν μελέτην τῶν συγγραμμάτων τοῦ Καρτεσίου, ἐξ ὧν ἔλαβε κατὰ τὴν ἰδίαν ὁμολογίαν ἀφορμὴν καὶ παρόρμησιν πρὸς τὴν φιλοσοφικὴν ἔρευναν· ὡσαύτως ἐμελέτησε τὰ ἔργα τοῦ Γασσένδου καὶ τοῦ Ὀββεσίου καὶ ὑπέστη ἰσχυρὰν τὴν ἐπίδρασιν αὐτῶν.

Τὸ κατ' ἀρχὰς ἐσκόπει νὰ καταστῆ κληρικός, ἀλλ' ἀπετράπη τοῦ σκοποῦ ἔνεκα τῆς ὀσημέραι αὐξανομένης αὐτῷ ἐλευθέρας ἐκδοχῆς τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ τῆς πρὸς τοὺς τύπους καὶ τὰς τελετουργίας ἀδιαφορίας. Ἀπεφάσισε λοιπὸν νὰ γίνῃ ἰατρός καὶ ἐκ θεωρητικοῦ διαφέροντος καὶ πρὸς βελτίωσιν τῆς ἐπισφαλοῦς ὑγείας ἠσχολήθη περὶ τὴν ἰατρικὴν καὶ τὴν χυμείαν, αἵτινες σπουδαὶ παρέσχον τὴν εὐκαιρίαν νὰ συνδεθῇ διὰ φιλίας πρὸς τὸν Ῥοβέρτον Boyle, τὸν ὕστερον περιώνυμον χυμικόν, καὶ τὸν Sydenham, ἀναμορφωτὴν τῆς ἰατρικῆς².

1. Ὁ πατὴρ Λώκκιος ὑπηρέτησε λοχαγὸς ἐν τῷ στρατῷ τοῦ κοινοβουλίου καὶ μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς βασιλείας ἐπανῆλθεν εἰς τὸ δικηγορικὸν ἐπάγγελμα.

2. Ὁ Boyle, κατὰ ἕξ ἔτη πρεσβύτερος τοῦ Λωκκίου, ἀντείχετο τῆς ἐμπειρικῆς μεθόδου ἐν τῇ χυμείᾳ καὶ ἀντεμάχετο πρὸς τοὺς ἀλχυμιστὰς καὶ τοὺς ἰατροὺς χυμικοὺς, τοὺς ἐπιδιώκοντας ἄλλους παρὰ τοὺς καθαρῶς ἐπιστημονικοὺς σκοπούς· καθώρισε τὸν σκοπὸν τῶν χυμικῶν ἀναλύσεων, τὴν εὔρεσιν

Ἄλλὰ καὶ τὴν ἰατρικὴν δὲν ἔμελλε νὰ ποιήσῃ κύριον τοῦ βίου ἔργον. Ἀσχολούμενος ἅμα καὶ περὶ τὰς πολιτικὰς ἐπιστήμας διωρίσθη τῷ 1665 γραμματεὺς τοῦ εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Βρανδεβούργου πεμφθέντος τότε πρεσβευτοῦ (Walter Vane). Μετὰ ἓν δ' ἔτος ἐπανῆλθεν εἰς Ὀξωνίαν καὶ ἠσχολεῖτο περὶ τὴν θεραπείαν τῆς ἐπιστήμης. Ἐνταῦθα ἐγνώρισε κατὰ τύχην τὸν λόρδον Ashley, μετέπειτα κόμιστᾶ Shaftesbury, ἣτις γνωριμία ὑπῆρξεν αὐτῷ εἰς τὸν ὑστερον βίον σπουδαιοτάτη· διότι ὁ ἀγγίλους οὗτος, ἰσχυρὸς καὶ σπουδαῖος πολιτικός, προσέλαβε τὸν ἄνδρα εἰς τὸν ἑαυτοῦ οἶκον γραμματέα καὶ σύμβουλον, ἰατρὸν καὶ παιδαγωγὸν τοῦ υἱοῦ καὶ κατόπιν τοῦ ἐγγόνου, καὶ ἀνύψωσεν εἰς πολιτικὰ ἀξιώματα. Ὁ Λώκκιος ὑπηρέτησε πιστῶς καὶ ὑπῆρξε πρόθυμος κοινωνὸς τῶν εὐτυχιῶν καὶ περιπετειῶν τοῦ προστάτου. Ὅτε ὁ λόρδος ἐγένετο τῷ 1672 πρωθυπουργός, ὁ Λώκκιος ἔλαβεν ὑψίστην θέσιν, ἣν ὅμως τῷ ἐπομένῳ ἔτει ἀπώλεσεν ἅμα τῇ πτώσει τοῦ φίλου. Ὑστερα δὲ ἠναγκάσθη χάριν τῆς ὑγείας νὰ παραμείνῃ ἐπὶ τινα ἔτη (1675 - 1679) ἐν Γαλλίᾳ (ιδίᾳ ἐν Montpellier), ὅθεν ἐπανῆλθεν εἰς τὴν πατρίδα καὶ ἀνέλαβε τὴν προτέραν θέσιν εὐθὺς ὡς ὁ προστάτης ἀνῆλθε καὶ πάλιν εἰς τὴν ἐξουσίαν. Ἄλλ' ἡ ἀγγίστροφος τύχη κατέρριπτε μετ' ὀλίγον ἐκ τῆς ἀρχῆς τὸν Shaftesbury¹ καὶ ἠνάγκαζεν εἰς φυγὴν. Τοῦτον παρηκολούθησεν ὁ Λώκκιος τῷ 1683 εἰς Ὀλλανδίαν, ἐνθα καὶ ἐκρύπτετο ἐπὶ τινα χρόνον, διότι ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις ἀπῆτει τὴν παράδοσιν αὐτοῦ ὡς συνωμότου.

Τοῦ προστάτου καὶ φίλου τελευτήσαντος τῷ αὐτῷ ἔτει, διέ-

δηλονότι τῶν στοιχείων (τῶν μὴ ἐπέκεινα ἀναλυτῶν μερῶν) τῶν συνθέτων ὑλῶν, καὶ προεῖπεν ὅτι θὰ εὐρεθῶσι πλείονα τῶν τότε ὑπολαμβανομένων ὡς στοιχείων (Ἐπιθι Κ. Ι. Λ ο γ ο θ έ τ ο υ, Ἡ φιλοσοφία τῆς Ἀναγεννήσεως, σ. 111 ἐξ.). Ὁ δὲ Sydenham ἠσπάζετο ὡσαύτως τὴν ἐμπειρικὴν μέθοδον ἐν τῇ ἰατρικῇ καὶ ὑπερεμάχει τῶν ἀρχῶν, ἃς προήνεγκεν ὁ Λώκκιος (ἐν μικρᾷ πραγματεία « περὶ ἰατρικῆς ») ἐξαίρων τὴν ἀνάγκην τοῦ ἀφορμᾶσθαι οὐχὶ ἀπὸ ἀξιωματῶν ἀλλ' ἀπὸ παρατηρήσεων.

1. Ὁ Shaftesbury περιέπεσε πάλιν εἰς τὴν δυσμένειαν τοῦ βασιλέως, διότι ἀντετίθετο εἰς τὰς ἀπολυταρχικὰς τάσεις αὐτοῦ.

μεινεν ὁ ἀνὴρ ἐν τῇ φιλοξένῳ ἐκείνῃ χώρᾳ μέχρι τοῦ 1688 ἀλλάσ-
σων συχνάκις τόπον διαμονῆς. Τότε δὴ εὕρισκετο ἐν φιλικῇ ἐπι-
κοινωνίᾳ μετὰ πολλῶν λογίων καὶ εἶχε καιρὸν εἰς ἐργασίαν· ἔγραψε
τὴν πρώτην περὶ θρησκευτικῆς ἀνοχῆς (ἀνεξιθρησκείας) ἐπιστο-
λὴν καὶ συνεπλήρωσε τὸ κύριον αὐτοῦ ἔργον. Εἰς τὴν Ἀγγλίαν δ'
ἐπανῆλθε τῷ 1689, ὅτε γενομένης ἐπαναστάσεως ἀνῆλθεν εἰς τὸν
θρόνον ὁ φίλος καὶ προστάτης αὐτοῦ πρίγκιψ Γουλιέλμος τῆς
Ὁράγγης. Παρὰ τῷ βασιλεῖ καὶ τοῖς πολιτικοῖς ἔχων μέγα κῦρος
εἰργάσθη προθύμως ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τοῦ τύπου, τῆς θρησκευ-
τικῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς βελτιώσεως τῆς καταστάσεως τῶν ἀπό-
ρων. Ἀνωτέρας θέσεις ἀποστέργων διὰ τὸ ἐπισφαλές τῆς ὑγείας
ἤρκεῖτο εἰς μικρότερας, αἵτινες ἦσαν ἥττον ἐπίπονοι καὶ παρεῖχον
καιρὸν εἰς ἐπιστημονικὴν ἐνέργειαν¹. Ἄγαμος ὢν διήγαγε τὰ τε-
λευταῖα ἔτη ἐν τῇ ἐν Oates (πλησίον τοῦ Λονδίνου) ἐπαύλει τοῦ
φίλου Masham, οὗ ἡ εὐφυῆς σύζυγος, θυγάτηρ τοῦ πλατωνικοῦ
φιλοσόφου Gudworth, φιλοστόργως περιέθαλψε τὸν θαυμαζό-
μενον γέροντα. Ἐτελεύτησε δὲ μετὰ ψυχικῆς γαλήνης τῷ 1704 ἐν
ἡλικίᾳ 72 ἐτῶν, ἀνεγνωρισμένος ἤδη καὶ τετιμημένος ὡς ἐπι-
φανῆς φιλόσοφος καὶ συγγραφεύς.

Ἦθος καὶ ἔργα.— Τὸν Λώκκιον διέκρινε πραότης ἡ-
θους καὶ θερμὴ πρὸς τοὺς φίλους ἀγάπη, εἰλικρινῆς τῆς ἀληθείας
ζήτησις² καὶ βαθεῖα εἰς τὴν ἀξίαν τῆς ἐλευθερίας πίστις, αἵτινες
ἀρεταὶ ἐν ταῖς συγγραφαῖς καὶ ταῖς ἐπιστολαῖς αὐτοῦ διαλάμ-
πουσι. Σπουδαιότατον τῶν συγγραμμάτων τοῦ φιλοσόφου εἶναι
τὸ ἐπιγραφόμενον « Δοκίμιον περὶ τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ » (An
Essay concerning human understanding) ἐν 4 βιβλίοις³. Ἐν τῷ

1. Διωρίσθη βασιλικὸς ἐπίτροπος ἐν τῷ ὑπουργείῳ τῆς ἐμπορίας καὶ τῶν
ἀποικιῶν, ἣν θέσιν διετήρησε μέχρι τοῦ 1700.

2. Χαρακτηριστικὸν τοῦ ἀνδρὸς εἶναι ὅ,τι ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου
ἔγραψε πρὸς νεαρὸν φίλον, τὸν ὕστερον συγγραφέα Collins « Ἡ ἀγάπη τῆς
ἀληθείας χάριν αὐτῆς τῆς ἀληθείας εἶναι τὸ σπουδαιότατον μέρος τῆς ἀνθρω-
πίνης τελειότητος ἐν τῷ παρόντι κόσμῳ καὶ τὸ φυτώριον πασῶν τῶν λοιπῶν
ἀρετῶν ».

3. Τοῦ ἔργου τούτου τὸ μὲν διάγραμμα ἐγένετο πιθανῶς περὶ τὸ ἔτος

προλόγω τοῦ διεξοδικοῦ τούτου ἔργου διηγεῖται ὁ συγγραφεὺς ὅτι ἡ ἄνευ ἀποτελέσματος διεξαχθεῖσα μετὰ τινων φίλων συζήτησις ἔπεισεν αὐτὸν ὅτι πρέπει πάσης ἐρεύνης καὶ θεωρίας νὰ προηγήται ἐρευνα περὶ τῆς δυνάμεως καὶ τῶν ὁρίων τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ. Εἰς τὴν θεωρητικὴν φιλοσοφίαν ἀνήκουσι δύο μετὰ τὸν θάνατον τοῦ συγγραφέως ἐκδοθέντα ἔργα, τὸ « περὶ χειραγωγίας τοῦ νοῦ » (On the conduct of the understanding), 1706¹ καὶ τὰ « Στοιχεῖα φυσικῆς φιλοσοφίας » (Elements of natural philosophy). Εἰς δὲ τὴν πρακτικὴν ἀνήκουσιν αἱ ἄνωνύμως τῷ 1690 ἐκδοθεῖσαι « Δύο πραγματεῖαι περὶ Κυβερνήσεως » (Two treatises of government)² καὶ « Τρεῖς πραγματεῖαι περὶ μεταρρυθμίσεως τοῦ νομίσματος » (Three treatises on reformation of money), 1692 - 1695. Εἰς τὴν θρησκείαν καὶ θεολογίαν ἀναφέρονται αἱ ἐπιστολαὶ περὶ θρησκευτικῆς ἀνοχῆς³ καὶ σύγγραμμα περὶ τῆς πρὸς τὸν νοῦν συμφωνίας τοῦ χριστιανισμοῦ τοῦ ἐν ταῖς Γραφαῖς παραδεδομένου⁴.

1670, ἡ δὲ συντέλεσις τῷ 1687, ἡ δ' ἐκδοσις μετὰ πολλὰς ἐπεξεργασίας τῷ 1690. Ῥητέον δὲ ὅτι ἐπιτομὴ αὐτοῦ ἐξεδόθη πρότερον τῷ 1688 ἐν τῷ Ὁλλανδικῷ περιοδικῷ « Bibliothéque universelle ». Μετεφράσθη εἰς τὴν γαλλικὴν τῷ 1780 ὑπὸ P. Coste ἀναθεωρηθὲν, διορθωθὲν καὶ ἐπαυξηθὲν ὑπὸ τοῦ συγγραφέως. Εἰς τὴν γερμανικὴν μετεφράσθη τὸ πρῶτον τῷ 1795 - 1797, ὕστερον δὲ τῷ 1911 - 13.

1. Τοῦτο μετεφράσθη εἰς τὴν γερμανικὴν τῷ 1883 ὑπὸ τοῦ J. Meyer, ἐπιγραφόμενον « Leitung des Verstandes ».

2. Ἡ πρώτη τούτων ἐστρέφετο κατὰ τοῦ Ῥοβέρτου Filmer διδάσκοντος (ἐν τῇ Patriarchia, 1680) ὅτι ὁ βασιλεὺς ἐκληρονόμησεν ἀπὸ τοῦ Ἀδάμ τὴν πατριαρχικὴν παντοδυναμίαν· ἡ δὲ δευτέρα, ὑπεραπολογουμένη τῆς ἀγγλικῆς ἐπαναστάσεως, διαγράφει τὰ ὅρια καὶ τοὺς σκοποὺς τῆς Κυβερνήσεως καὶ ἐξαίρει τὴν συνταγματικὴν μοναρχίαν.

3. Ἡ πρώτη καὶ σπουδαιοτάτη τῶν ἐπιστολῶν ἐξεδόθη ἄνωνύμως λατινιστὶ (Epistola de tolerantia) τῷ 1689 καὶ μετεφράσθη εὐθὺς εἰς τὴν ἀγγλικὴν· αἱ δὲ λοιπαὶ ἐγράφησαν ἀγγλιστὶ καὶ ἐξεδόθησαν ἡ μὲν δευτέρα τῷ 1690, ἡ δὲ τρίτη τῷ 1692, ἡ δὲ τετάρτη τῷ 1704.

4. « The reasonableness of Christianity as delivered in the Scriptures » 1695· μετεφράσθη εἰς τὴν γερμανικὴν τῷ 1733 καὶ τῷ 1758, ὕστερον δὲ ὑπὸ τοῦ C. Winkler, 1914.

Τὸ πρὸς τὴν ἀγωγὴν τῶν νέων μέγα διαφέρειν τὸ καὶ ἐν τῷ κυριωτάτῳ αὐτοῦ συγγράμματι ἰσχυρῶς ἐκδηλούμενον, παρώρμησε τὸν φιλόσοφον εἰς παιδαγωγικὸν ἔργον, ὅπερ ἀφιερωμένον εἰς τὴν κυρίαν Masham ἐπιγράφεται «Σκέψεις τινὲς περὶ ἀνατροφῆς» (some thoughts on education, for Lady Masham)¹.

Ἄπαντα τὰ ἔργα τοῦ Λωκίου ἐξεδόθησαν ἐν Λονδίῳ τῷ 1714, ἐν 3 τόμοις, ὕστερον δὲ τῷ 1722 ἐν 4 τόμοις καὶ ἔπειτα πολλάκις, τέλος δὲ τῷ 1853 ἐν 9 τόμοις². ἔσχον δὲ αἰεὶ μᾶλλον αὐξανομένην διαδοσὶν ἕνεκα τῆς μεγάλης σαφηνείας καὶ ἀναλυτικῆς ἐκθέσεως σπουδαιοτάτων τῆς φιλοσοφίας ζητημάτων.

2. Θεωρία τῆς γνώσεως. Ἡ ἀρχὴ τῶν παραστάσεων. — Ὁ σκοπός, ὃν ὁ Λώκιος προέθετο ἐξ ἀρχῆς, ἦτο νὰ ἀνιχνεύσῃ τὴν γνωστικὴν ἡμῶν δύναμιν καὶ ἀνεύρη τίνα πράγματα καὶ κατὰ πόσον δύναται ὁ νοῦς νὰ μάθῃ· πρὸς τοῦτο ἔπρεπε νὰ ἐρευνήσῃ τὴν γένεσιν καὶ τὴν περιοχὴν καὶ τὴν βεβαιότητα τῆς γνώσεως, τὰς βάσεις καὶ τὰς βαθμίδας τῆς πίστεως, τὰς ἀρχάς, « καθ' ἃς θὰ ρυθμίζωμεν τὴν ἐπιδοκιμασίαν καὶ πεποίθησιν ἡμῶν ἐπὶ πραγμάτων ἀπροσίτων εἰς βεβαίαν γνῶσιν ». Διασαφῶν δὲ τὸ ἔργον αὐτοῦ ὑποτυποῖ τὴν ἰδίαν μέθοδον, ἧς ἔργον δὲν εἶναι ἡ ἐρευνα τῆς οὐσίας τῆς ψυχῆς ἢ τῆς σχέσεως αὐτῆς πρὸς τὸ σῶμα ἢ φυσικὴ τις καὶ φυσιολογικὴ θεωρία τῆς κατ' αἴσθησιν ἀντιλήψεως (ὡς ἦτο παρὰ τῷ Καρτεσίῳ καὶ τῷ Ὀββεσίῳ) ἀλλ' ἀπλῶς ἡ ἐκθεσις τοῦ τρόπου, καθ' ὃν σχηματίζομεν τὰς παραστάσεις καὶ ἐννοίας, πρὸς ἐξεύρεσιν κριτηρίου τῆς βεβαιότητος τῆς γνώσεως. Ἐλπίζει ὅτι διὰ τῆς περιγραφῆς

1. Τὸ ἔργον τοῦτο ἐξεδόθη τῷ 1693, μετεφράσθη δὲ εἰς τὴν γαλλικὴν ὑπὸ τοῦ Coste τῷ 1705 καὶ εἰς τὴν γερμανικὴν ὑπὸ τοῦ Schüster τῷ 1872, ὕστερον δὲ ὑπὸ τοῦ E. Salwürck, τῷ 1897.

2. Τὰ φιλοσοφικὰ μόνον ἔργα αὐτοῦ μετὰ διασαφητικῶν σημειώσεων ἐξεδόθησαν ὑπὸ τοῦ St. John, τῷ 1854. Τοῦ σπουδαιοτάτου δὲ συγγράμματος (Essay) ἐγένετο χωριστὴ ἐκδοσις ὑπὸ τοῦ A. Fraser (2 τόμ., 1894) ἐν Ὁξωνίᾳ, οὗ μετάφρασις γερμανικὴ εὐστοχος εἶναι ἡ τοῦ H. Winckler, 1911 - 1913. Νεωτέρα ἐκδοσις τοῦ αὐτοῦ ἔργου μετὰ σχολίων ἐγένετο ὑπὸ A. S. Pringle — Pattison, 1924· 2α ἐκδ. τῷ 1934.

καὶ ἀναλύσεως τοῦ περιεχομένου τῆς συνειδήσεως ἡμῶν καὶ διὰ τῆς ἀναγωγῆς τούτου εἰς τὰ συστατικὰ μέρη θὰ λύσῃ τὸ γνωσιολογικὸν πρόβλημα. Πρῶτον λοιπὸν πρέπει νὰ ζητήσωμεν τὴν ἀρχὴν τῶν παραστάσεων, ἢ, ὡς λέγει ὁ φιλόσοφος, τῶν « ἰδεῶν »¹ καὶ τὸν τρόπον τῆς γενέσεως αὐτῶν, εἶτα δὲ τὸ περιεχόμενον καὶ τὴν ἔκτασιν αὐτῶν καὶ τέλος τοὺς λόγους καὶ βαθμοὺς τῆς βεβαιότητος.

Ἄρνησις τοῦ ἐμφύτου τῶν παραστάσεων καὶ τῶν ἀξιωμάτων.—Ἐπὶ τοῦ πρώτου ζητήματος πολλοὶ ἰσχυρίζονται ὅτι ὑπάρχουσιν ἡμῖν σύμφυτοι παραστάσεις καὶ ἀρχαί, ἣν γνώμην πειρῶνται νὰ ἀποδείξωσι διὰ τοῦ κύρους ἐκείνων ὡς γενικοῦ καὶ καθολικοῦ. Ἄλλ' ἡ ἀπόδειξις εἶναι, λέγει, ἀσθενής· διότι, καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι ὑπάρχουσι παρὰ πάντων ὁμολογημέναι ἀρχαὶ καὶ ἀξιώματα, ὅμως δύναται ἡ τοιαύτη συμφωνία νὰ ἐρμηνευθῇ καὶ ἄλλως. Αἱ λεγόμεναι δηλαδὴ κοιναὶ ἔννοιαι καὶ ἀρχαὶ δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἐμφυτοι, ἀφοῦ εἶναι δυνατόν νὰ προσεγένοντο κατὰ μικρὸν διὰ τῆς χρήσεως τοῦ νοῦ ἐπὶ τῇ βάσει παρεμφερῶν ἐμπειριῶν. Καὶ τεθέντος, ἐπὶ παραδείγματος, ὅτι δὲν ὑπάρχουσιν ἄθεοι, ἡ περὶ θεοῦ κοινὴ ὁμολογία δυνατόν νὰ προέκυψεν ἐκ τῆς παρατηρουμένης ἐν τῇ φύσει σκοπιμότητος. Πλὴν ἀλλ' ὅμως δὲν ὑπάρχουσι παρὰ πάντων ὁμολογημένα ἀξιώματα. Τὰ λεγόμενα θεωρητικὰ ἀξιώματα καὶ αἱ λογικαὶ ἀρχαί, οἷα ἡ ἀρχὴ τῆς ταυτότητος καὶ τῆς ἀντιφάσεως, δὲν εἶναι κοινῇ παραδεδεγμένα· διότι οὐ μόνον οἱ παῖδες καὶ οἱ ἡλίθιοι ἀλλὰ καὶ πάντες οἱ μὴ τυχόντες ἰκανῆς παιδείας ἄνθρωποι καὶ λαοὶ οὐδὲν γινώσκουσι περὶ αὐτῶν². Ἐὰν ἦ-

1. Καὶ παρὰ τῷ Λωκκίῳ ὁ ὅρος « ἰδέα » ἔχει εὐρυτάτην σημασίαν δηλῶν ἅπαν τὸ περιεχόμενον τῆς συνειδήσεως, τὰ συναισθήματα καὶ τὰς (κατ' ἀνάμνησιν, φαντασίαν καὶ ὄνειρα) παραστάσεις, ὡς καὶ τὰς ἐννοίας καὶ παντοίας τοῦ νοῦ εἰκόνας. Ἡ εὐρεῖα τῆς λέξεως ταύτης σημασία ἅπαντ' ἐν τῇ νεωτέρᾳ φιλοσοφίᾳ μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 18ου αἰῶνος, πρῶτον δὲ παρὰ Καντίῳ προσέλαβε στενοτέραν ἔννοιαν καὶ προσήγγισε πρὸς τὴν παλαιὰν αὐτῆς χρῆσιν.

2. « Τοιαῦται γενικαὶ ἀρχαὶ — λέγει ὁ Λώκκιος — δὲν ἀκούονται ἐν ταῖς καλύβαις τῶν Ἰνδῶν ».

σαν ταῦτα ἐν τῷ νῷ ἔμφυτα, ἔπρεπε νὰ ἦσαν συνειδητὰ πρὸ τῶν λοιπῶν γνώσεων, ὅπερ ὅμως δὲν συμβαίνει· διότι, πρὶν τὸ παιδίον μάθῃ, ἐπὶ παραδείγματος ὅτι « εἶναι ἀδύνατον τὸ αὐτὸ πράγμα νὰ ὑπάρχῃ καὶ νὰ μὴ ὑπάρχῃ », ἔμαθε πρότερον ὅτι τὸ γλυκὺ δὲν εἶναι πικρὸν καὶ τὸ λευκὸν δὲν εἶναι μέλαν.

Ἐπειτα δέ, ἐὰν ἦσαν ἔμφυτοι αἱ καθολικαὶ ἀρχαί, θὰ ἦσαν ὡσαύτως ἔμφυτοι καὶ θὰ ὑπῆρχον πᾶσι καὶ αἱ γενικαὶ καὶ τὰ μάλιστα ἀφηρημέναι ἔννοιαι, οἷα ἡ τοῦ ὄντος, τῆς οὐσίας, τῆς ἀναφορᾶς καὶ ὅσαι ἄλλαι. Τοιαῦται ὅμως ἔννοιαι δὲν ὑπάρχουσι, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, παρὰ πᾶσιν ἀλλὰ σχηματίζονται ὑπ' ὀλίγων μόνον διὰ πολλῆς περισκέψεως καὶ μεγάλης προσοχῆς. Τὸ δὲ προφερόμενον ἐπιχείρημα ὅτι αἱ ἔμφυτοι ἔννοιαι καὶ ἀρχαί, ἐνεκα τῆς συνηθείας καὶ τῆς ἀγωγῆς καὶ ἄλλων ἐξωτερικῶν περιστάσεων, ἐπεσκοτίσθησαν κατὰ μικρὸν καὶ τέλος ἀπεσβέσθησαν, εἶναι ἀσθενές. Διότι, ἐὰν βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον ἡμβλύνοντο καὶ ἡφανίζοντο, ποῦ ἀλλαχοῦ ἔπρεπε νὰ ἐμφανίζωνται ζωηρόταται ἢ ὅπου τὸ ἔμφυτον ἐκδηλοῦται ἰσχυρότατα, ἦτοι παρὰ τοῖς παιδίοις καὶ τοῖς κατὰ φύσιν ζῶσι λαοῖς ; Τοιοῦτό τι δ' ὅμως δὲν συμβαίνει. Ὁ ἰσχυρισμὸς πάλιν ὅτι αἱ παραστάσεις καὶ αἱ ἀρχαὶ ὑπάρχουσι μὲν ἐν τῷ νῷ ἔμφυτοι ἀλλὰ δὲν εἶναι συνειδηταί, πρὶν ὁ λόγος ἀνακαλύψῃ αὐτάς, ἐνέχεται εἰς ἀντίφασιν· διότι « ὑπάρχει τι ἐν τῷ νῷ » σημαίνει οὐδὲν ἄλλο ἢ « εἶναι συνειδητόν », τὸ δὲ μὴ γινωσκόμενον οὐδ' εἶναι ὅλως ἐν τῷ νῷ¹. Πρὸς δ' ἔτι ὁ ἐκλαμβάνων οὕτως ἐν εὐρείᾳ σημασίᾳ τὸ ἔμφυτον ὡς τι λανθάνον καὶ δυνάμει μόνον ὑπάρχον ἔπρεπεν οὐχὶ ὀλίγας τινὰς ἀλλὰ πᾶσας τὰς παραστάσεις καὶ ἀληθείας, ὅσας ἀνακαλύπτει ἡ ἡμετέρα διάνοια, νὰ θεωρῇ ὡς ἐμφύτους· ἢ πᾶσαι αἱ παραστάσεις εἶναι ἔμφυτοι ἢ οὐδεμία².

1. Τὸ νὰ ἔχωμεν παραστάσεις καὶ ὅμως νὰ μὴ ἔχωμεν τούτων συνειδησιν εἶναι τὸ αὐτὸ ὡς καὶ τὸ μηδέποτε νὰ ὑπῆρξαν.

2. Ὁ Λώκκιος ἀρνούμενος (ὡς καὶ ὁ Καρτέσιος) τὴν ἀνεπίγνωστον ἐνέργειαν τῆς ψυχῆς ἀπεφήνατο ὑπὲρ τοῦ δευτέρου, ὅτι δηλαδὴ οὐδεμία ὑπάρχει παράστασις ἔμφυτος· τὸ ἐναντίον δ' ἐποίησεν ὕστερον ὁ Λεϊβνίτιος θεωρήσας πᾶσας τὰς παραστάσεις ὡς δυνάμει ἐμφύτους, ὡς ἀρχῆθεν λανθανούσας ἐν τῷ νῷ.

Τὰ θεωρητικὰ λοιπὸν ἀξιώματα δὲν εἶναι ἔμφυτα. Ἀλλὰ πολλῶ μᾶλλον δὲν εἶναι ἔμφυτα τὰ πρακτικὰ καὶ ἠθικὰ· ταῦτα εἶναι μὲν ἀληθῆ ἀλλ' οὐχὶ οὕτως ἐναργῆ ὡς τὰ θεωρητικά. Τὸ ἠθικὸν παράγγελμα « ὁ σὺ μισεῖς, ἐτέρῳ μὴ ποιήσης », « ὅσα ἂν θέλητε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς ὁμοίως » καὶ πάντες οἱ ἄλλοι ἠθικοὶ κανόνες χρήζουσιν ἀπόδειξεως προσαγομένης ἄλλης ὑπ' ἄλλου· ἐξ οὗ φαίνεται ὅτι δὲν εἶναι ἔμφυτοι. Ἐπειτα δέ, ἐὰν ἦσαν ἔμφυτοι, θὰ εἶχον καθολικὸν κῦρος, ὅπερ δὲν συμβαίνει· διότι εἶναι διάφοροι παρὰ διαφόροις λαοῖς, πολλοὶ δὲ τῶν ἠθικῶν τούτων κανόνων ἀπορρίπτονται οὐ μόνον ὑπ' ἀνθρώπων ἐκάστων ἀλλὰ καὶ ὑπὸ λαῶν ὅλων. Ἡ τυχὸν ὑπάρχουσα περὶ τὴν τήρησιν ἠθικῶν τινῶν κανόνων συμφωνία προέρχεται ἐκ τοῦ ὅτι οὗτοι ἐθεωρήθησαν ἀναγκαῖοι πρὸς διατήρησιν τῆς κοινωνίας καὶ ἐπίτευξιν τῆς εὐτυχίας. Καὶ αὕτη δὲ ἡ ὑποκειμένη βᾶσις τῶν ἠθικῶν ἀρχῶν ἔννοια τοῦ θεοῦ δὲν εἶναι ἔμφυτος, διότι οὔτε πάντες ἔχουσι τοῦ θεοῦ ἔννοιαν καὶ οἱ ἔχοντες ταύτην νοοῦσιν ἄλλοι ἄλλως. Ὡστε καὶ αἱ πρακτικαὶ ἀρχαὶ δὲν εἶναι ἔμφυτοι· ἔμφυτα εἶναι μόνον ἡ ἔφεσις τῆς εὐτυχίας καὶ ἡ φυγὴ τῆς δυστυχίας, ἅπερ μάλιστα τὰς πράξεις ἡμῶν καθορίζουσιν. Ἀλλ' ἔμφυτοι παραστάσεις καὶ ἀξιώματα δὲν ὑπάρχουσιν, ὡς δὲν ὑπάρχουσιν ἔμφυτοι ἐπιστῆμαι καὶ τέχναι¹.

Πηγὴ τῶν παραστάσεων καὶ τῆς γνώσεως ἢ ἐμπειρία.— Συμπέρασμα τῶν εἰρημένων εἶναι ὅτι ἡ ψυχὴ τὸ κατ' ἀρχὰς ὑπάρχει κενὴ πάσης παραστάσεως καὶ ὁμοιάζει πρὸς λευκὸν (ἄγραφον) χάρτην (*wgite paper*)· εἶναι τρόπον τινὰ *tabula rasa*², « γραμματεῖον, ἐν ᾧ

1. Καταπολεμῶν ὁ Λώκκιος τὴν περὶ ἐμφύτων ἐννοιῶν θεωρίαν εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν καρτεσιακὴν Σχολήν, ἔτι δὲ τοὺς σχολαστικούς φιλοσόφους καὶ τινὰς συγχρόνους ὁμοεθνεῖς, τὸν Ἑρβερτον Cherbury καὶ τοὺς πλατωνικούς τῆς Καντ' ουρίας (Gutworth, More καὶ λοιπούς).

2. Εἰ καὶ ἐξαίρει ἐντόνως ὁ Λώκκιος τὴν γνώμην ὅτι οὐδεμία ὑπάρχει ἔμφυτος παράστασις, ὅμως δὲν ἀρνεῖται εἰς τὴν ψυχὴν τὴν ἔμφυτον δύναμιν καὶ ἰκανότητα (*capacity*), τὴν κλίσιν καὶ προδιάθεσιν τοῦ σχηματίζειν παραστάσεις καὶ ἀρχάς. Ὑπάρχουσιν ἄρα φυσικοὶ (οὐχὶ ἔμφυτοι) νόμοι καὶ

οὐδὲν ὑπάρχει ἐντελεχεία γεγραμμένον »¹.

Καὶ ἤδη ἀναφύεται τὸ ἐρώτημα, πῶς ποτε ὁ νοῦς κτᾶται τὰς παραστάσεις². Πρὸς τοῦτο ἀπαντᾷ ὁ φιλόσοφος ἀποβλέπων εἰς τὴν ἐμπειρίαν καὶ προϋποθέτων ὅτι αὕτη μόνον εἶναι ὁ ὁδηγὸς τῆς διανοίας. Ἀποφαίνεται λοιπὸν ὅτι πᾶσας τὰς παραστάσεις λαμβάνει ὁ νοῦς ἐκ τῆς ἐμπειρίας καὶ διὰ τῆς ἐμπερίας³ αὕτη εἶναι ἡ μόνη πηγὴ τῆς γνώσεως, αὕτη καλύπτει βαθμηδὸν διὰ γραμμάτων τὸν ἄγραφον ἐκεῖνον χάρτην. Εἶναι δὲ ἡ ἐμπειρία διττή, καθ' ὅσον γεννᾶται ἢ διὰ τῆς παρατηρήσεως τῶν ἐξωτερικῶν πραγμάτων ἢ διὰ τῆς παρατηρήσεως τοῦ ἰδίου ἡμῶν ἐγώ· ἐκείνη μὲν γίνεται διὰ τῆς ἐξωτερικῆς αἰσθήσεως (external sense) καὶ εἶναι ἐξωτερικὴ ἢ ἐμπειρία ἢ αἴσθησις (sensation)⁴, αὕτη δὲ τελεῖται διὰ τῆς ἐσωτερικῆς αἰσθήσεως (internal sense)⁵, τῆς αὐτοπαρατηρησίας, τῆς αὐτοσυνειδησίας καὶ εἶναι ἐσωτερικὴ ἢ ἐμπειρία ἢ διανόησις, « ἐπιστροφή » (Reflexion)⁶.

ἀρχαί, εἰς οὓς ἐρχόμεθα διὰ τῆς φυσικῆς χρήσεως τῆς πείρας καὶ τῆς νοητικῆς ἡμῶν δυνάμεως.

1. Πρβλ. Ἄριστ. Περὶ ψυχ. 3, 4. 430 α 1.

2. Ἡ ἐξέτασις τοῦ πράγματος τούτου διεξάγεται ἐν τῷ δευτέρῳ βιβλίῳ τοῦ Δοκιμίου.

3. Τί εἶναι « ἐμπειρία » καὶ τί ἡ συνείδησις, δὲν διασαφεῖται. Ὁ Λώκιος ὁμολογεῖ ὅτι ἡ οὐσία τοῦ πνεύματος εἶναι ἡμῖν ἄγνωστος, ὡς εἶναι καὶ ἡ τοῦ σώματος, ἀλλὰ δὲν ἀμφιβάλλει ὅμως περὶ τῆς ὑπάρξεως αὐτῶν.

4. Ἡ αἴσθησις γίνεται διὰ τούτου, ὅτι τὰ αἰσθητήρια ὄργανα ἐρεθιζόμενα ὑπὸ τῶν ἐξω πραγμάτων διαβιβάζουσι τοὺς ἐρεθισμοὺς διὰ τῶν ζωτικῶν πνευμάτων εἰς τὸν ἐγκέφαλον, τὸ « ἀκροατήριον τῆς ψυχῆς », ὅπου οὗτοι κατ' ἄγνωστον ἡμῖν τρόπον μεταποιοῦνται εἰς αἰσθήματα.

5. Ἡ παρατήρησις τοῦ ἐγώ, καίπερ μὴ γινομένη βεβαίως δι' αἰσθητηρίων ὀργάνων, ὅμως ἐκλήθη « ἐσωτερικὴ αἴσθησις » κατ' ἀναλογίαν τῆς ἐξωτερικῆς αἰσθήσεως.

6. Ἐπάναγκες νὰ σημειωθῇ, ὅτι Reflexion παρὰ Λωκίῳ σημαίνει οὐ μόνον τὴν αὐτογνωσίαν ἀλλὰ καὶ τὸ σύνολον τῶν νοητικῶν, συναισθηματικῶν καὶ βουλευτικῶν λειτουργιῶν, ὅσας ἡ ψυχὴ αὐτενεργῶς ἐπιτελεῖ κατὰ τὴν σύνθεσιν τῶν αἰσθημάτων, παραστάσεων καὶ ἐννοιῶν, τουτέστι δηλοῖ καὶ τὴν νῦν λεγομένην « ψυχικὴν ἐνεργητικότητα ».

Διὰ μὲν τῆς ἐξωτερικῆς ἐμπειρίας μανθάνομεν τὰ ἀντικείμενα τῆς κατ' αἰσθησιν ἀντιλήψεως ἡμῶν, ἤτοι τὰ ἐξωτερικὰ πράγματα, διὰ δὲ τῆς ἐσωτερικῆς τὰς ἐνεργείας καὶ ἀποφάσεις τῆς ψυχῆς ἡμῶν, τὰ ἐσωτερικὰ φαινόμενα τοῦ πνεύματος. Εὐνόητον δὲ ὅτι ἡ ἐσωτερικὴ ἐμπειρία ἐπακολουθεῖ εἰς τὴν ἐξωτερικὴν, διότι προϋποθέτει τὴν ὑπὸ ταύτης παρεχομένην ἀναγκαίαν ὕλην καὶ τὴν σὺν τῷ χρόνῳ προσγιγνομένην ἀπαραίτητον προσοχήν¹. "Ὅπως ἂν ἔχη, αὗται εἶναι ἡμῖν αἱ μόναι τῆς γνώσεως πηγαί, οὐδεμίαν δ' ἔχει ὁ νοῦς ἐννοίαν μὴ καταγομένην ἐξ αὐτῶν². Ἡ ἐξωτερικὴ αἰσθησις καὶ ἡ ἐσωτερικὴ αἰσθησις εἶναι τρόπον τινὰ αἱ δύο μόναι θυρίδες, δι' ὧν διαφωτίζεται ὁ σκοτεινὸς θάλαμος τῆς ψυχῆς³.

3. Ἀπλάϊ παραστάσεις.—Ἐξετάζων ὁ φιλόσοφος τὰ κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν αἰσθησιν δὲν εἰσέρχεται μὲν εἰς τὰ ζωηρῶς τὴν καρτεσιακὴν Σχολὴν ἀπασχολήσαντα ζητήματα⁴, ἀλλὰ δὲν ἀμφιβάλλει ὅτι τὰ ἐξωτερικὰ πράγματα διεγείρουσιν ἡμῖν αἰσθήματα⁵ καὶ παραστάσεις οὐχὶ μᾶλλον ὡς ἀπεικασματα ἢ ὡς

1. Κατὰ τὰ πρῶτα τοῦ βίου ἔτη ἡ ψυχὴ στρέφεται πρὸς τὰ ἔξω, ὕστερον δὲ « ἐπιστρέφει εἰς ἑαυτήν », ὅταν κατέχη ἤδη ἐμπειρικὴν ὕλην καὶ ἰκανὴν προσοχήν. Φθάνει δηλαδὴ εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ἐμπειρίαν, διότι διατηρεῖ τὴν ἐντύπωσιν τῶν ἐνεργειῶν τῶν συντελουμένων κατὰ τὴν ἐπεξεργασίαν τῶν ἐκ τῆς ἐξωτερικῆς ἐμπειρίας καταγομένων παραστάσεων. Ἡ κατ' αἰσθησιν ἄρα ἀντίληψις προηγεῖται πάσης ἐννοίας, παντὸς νοήματος « nihil est in intellectu, quod non fuerit in sensu ».

2. Ἄμεσος ἀπόδειξις τοῦ ἰσχυρισμοῦ ὅτι πάντα τὰ περιεχόμενα τῆς συνειδήσεως κατάγονται ἐκ τῆς αἰσθήσεως καὶ τῆς διανοήσεως, δὲν ὑπάρχει.

3. Ὁ ἄνθρωπος σχηματίζει τὰς πρῶτας παραστάσεις, ἤτοι ἄρχεται νὰ νοῆ, εὐθὺς ὡς ἄρξεται αἰσθανόμενος καὶ παρατηρῶν. Πρὸ τῆς γενέσεως τῆς αἰσθήσεως ἡ ψυχὴ δὲν νοεῖ, ὡς δὲν νοεῖ καὶ ὕστερον ἐν τῷ ἄνευ ὀνείρων ὕπνῳ. Ὁ Λώκκιος δηλαδὴ ἀρνεῖται ὅτι ἡ ψυχὴ ἔχει πάντοτε παραστάσεις, ὅτι νοεῖ πάντοτε ἢ νόησις εἶναι εἰς τὴν ψυχὴν ὅ,τι εἰς τὸ σῶμα ἢ κίνησις καὶ οὐχὶ ἡ ἔκτασις. (Essay, ἐκδ. A. Pringle—Pattison², 1934 1, 1 - 4.2, 1 ἐξ.).

4. Ἀναγνωρίζει τὰς δυσκολίας τὰς περὶ τὴν συνάφειαν σώματος καὶ ψυχῆς καὶ ὁμολογεῖ ὅτι εἶναι ἀδιανόητος ὁ τρόπος, καθ' ὃν ἡ κίνησις τοῦ σώματος παράγει ἐν τῇ ψυχῇ αἰσθήματα.

5. Ἐν τῇ γενέσει τῶν αἰσθημάτων ἡ ψυχὴ οὐ μόνον δὲν πάσχει ἀλλ'

σημεῖα τῶν πραγμάτων. Αὐταὶ δὴ αἱ παραστάσεις αἱ αὐτομάτως πως, ἄνευ τῆς ἐπενεργείας τοῦ νοῦ, γινόμεναι καὶ οἶονεὶ αὐτῶ ἐπιβαλλόμεναι ὀνομάζονται ἀπλάϊ παραστάσεις, κατὰγονται δὲ 1) ἐκ μιᾶς ἐξωτερικῆς αἰσθήσεως, οἷαι αἱ παραστάσεις τῶν χρωμάτων, τῶν ἤχων, τῶν ὀσμῶν, τῶν γεύσεων, τῶν ἀφῶν καὶ τῆς στερεότητος (τοῦ ἀδιαχωρήτου)¹. 2) ἐκ πλειόνων ἐξωτερικῶν αἰσθήσεων (ὀράσεως καὶ ἀφῆς), οἷαι αἱ παραστάσεις τῆς ἐκτάσεως (τοῦ χώρου), τοῦ ἀριθμοῦ, τοῦ σχήματος, τῆς κινήσεως καὶ ἡρεμίας². 3) ἐκ τῆς ἐσωτερικῆς αἰσθήσεως, οἷαι αἱ παραστάσεις τῆς αἰσθήσεως, τῆς ἀναμνήσεως, τῆς νοήσεως, τῆς ἀμφιβολίας, τῆς πίστεως, τῆς γνώσεως, τῆς βουλήσεως, ἐνὶ λόγῳ αἱ παραστάσεις τῆς νοήσεως καὶ τῆς βουλήσεως. 4) ἐκ τῆς ἐξωτερικῆς καὶ τῆς ἐσωτερικῆς αἰσθήσεως, οἷαι αἱ παραστάσεις τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς λύπης, τῆς ὑπάρξεως, τῆς μονάδος, τῆς δυνάμεως, τῆς χρονικῆς διαδοχῆς κ.τ.τ.³.

Πρωτεύουσαι καὶ δευρεύουσαι ποιότητες.— Αἱ ἀπλάϊ παραστάσεις δὲν ἐμφαίνουσι πᾶσαι ὁμοίως τὰ πράγματα· ὀλίγαι μόνον αὐτῶν ἀπεικονίζουσι τὰς ποιότητας τῶν ἀντικειμένων, οἷαι πράγματι εἶναι, αἱ δὲ ἄλλαι οὐχί. Εἰς τὴν πρώτην κατηγορίαν ἀνήκουσι πᾶσαι αἱ ἐκ τῆς αὐτοπαρατηρησίας παραστάσεις, ἐκ δὲ τῶν κατ' (ἐξωτερικὴν) αἰσθησιν παραστάσεων μόνον ὅσαι προέρχονται ἐκ πλειόνων αἰσθήσεων, τουτέστιν αἱ

οὐδὲ ἀντιδρᾶ ὅπως εἰς τὸν ἐρεθισμὸν οὐδὲ προσέχει εἰς αὐτόν. Ἡ αἰσθησις φαίνεται εἰς τὸν Λώκκιον ὡς κίνησις τις μεταβιβαζομένη ἐκ τῶν αἰσθητηρίων εἰς τὴν ψυχὴν.

1. Διὰ τῆς ἀφῆς λαμβάνομεν τὰς παραστάσεις τῆς θερμότητος καὶ τῆς ψυχρότητος, τῆς λειότητος καὶ τῆς τραχύτητος, τῆς μαλθακότητος καὶ σκληρότητος καὶ ὄσων ἄλλων.

2. Θὰ ἦτο πολὺ διαφέρον νὰ μάθωμεν, πῶς ἐκ πλειόνων αἰσθήσεων προέρχονται ἀπλάϊ παραστάσεις. Ἀλλὰ τὸ ζήτημα παρέρχεται ὁ φιλόσοφος ἄνευ διασαφήσεως.

3. Ἡ συμμετοχὴ τῆς αἰσθήσεως δὲν εἶναι πάντοτε ἴση καὶ ἡ αὐτὴ. Οὕτως εἰς τὴν παράστασιν τοῦ χρόνου χρησιμεύουσι μὲν καὶ αἱ κατ' αἰσθησιν ἀντιλήψεις ἀλλὰ πλεיותרον συντελεῖ ἡ προσοχὴ εἰς τὴν πορείαν τῶν ἐσωτερικῶν φαινομένων.

παραστάσεις τῆς ἐκτάσεως, τῆς κινήσεως, τῆς ἠρεμίας, τῆς θέσεως, τοῦ ἀριθμοῦ, τοῦ σχήματος, ἔτι δὲ ἢ τῆς στερεότητος ἢ τοῦ ἀδιαχωρήτου. Αἱ παραστάσεις αὗται ἐμφαίνουσι π ρ ώ τ α ς , π ρ ω τ ο γ ό ν ο υ ς ἢ π ρ ω τ ο τ ύ π ο υ ς ἢ πρωτεύουσας ποιότητας (original, primary qualities), τουτέστιν ιδιότητος, αἵτινες εἶναι πραγματικαὶ καὶ « ἀχώριστοι ἀπὸ τῶν πραγμάτων, ἐν οἷαδήποτε καταστάσει καὶ ἂν εὑρίσκωνται ταῦτα », αἵτινες ἄρα ἀνήκουσιν εἰς « τὸ πρᾶγμα καθ' ἑαυτὸ » (the thing in itself)· ὅθεν αἱ τοιαῦται παραστάσεις εἶναι ἀληθιναὶ εἰκόνες ποιότητων τῶν σωμάτων, ὁμοιώματα αὐτῶν, (resemblances). Πᾶσαι δ' ἄλλαι, ἀνήκουσαι εἰς τὴν δευτέραν κατηγορίαν, παριστῶσι ποιότητας, αἵτινες δ ε υ τ ε ρ α ἢ δ ε υ τ ε ρ ε ὑ ο υ ς α ἢ π α ρ ἄ γ ω γ ο ἰ (secondary qualities) λεγόμεναι, ἀναφέρονται μὲν ὑφ' ἡμῶν εἰς τὰ σώματα, ἀλλ' ὡς τοιαῦται δὲν ἀνήκουσιν εἰς αὐτὰ ἀλλ' εἰς ἡμᾶς αὐτούς· τὰ σώματα ἔχουσι μόνον τὴν δ ὕ ν α μ ι ν ὅπως διὰ τῶν πρωτοτύπων ποιότητων, μὴ ἀντιληπτῶν ὡς τοιούτων, ἐπιδρῶσιν οὕτως ἐπὶ τὰ αἰσθητήρια, ὥστε νὰ παράγωσιν ἀπλᾶς παραστάσεις, αἵτινες ἐμφαίνουσιν οὐχὶ τὴν φύσιν τῶν πραγμάτων ἀλλὰ τὰ ἴδια ἡμῶν αἰσθήματα¹. Τὰ χρώματα, οἱ ἤχοι, αἱ ὀσμαι καὶ τὰ τοιαῦτα δὲν ὑπάρχουσιν ἐν τοῖς ἀντικειμένοις ἀλλ' ἐν ἡμῖν τοῖς αἰσθανομένοις, ἐν τῇ ψυχῇ ἡμῶν· τὸ σῶμα δὲν εἶναι κυανοῦν, ἠχηρόν, εὐῶδες, ἀλλ' ἀπλῶς φαίνεται ἡμῖν τοιοῦτο, τουτέστιν ἔχει τὴν ιδιότητα ὅπως δι' εἰδικῆς ἐνεργείας παράγη ἐν ἡμῖν αἰσθήματα, ἢ, ἄλλως εἰπεῖν, ἔχει ὠρισμένας δυνάμεις (powers), αἵτινες καθ' ὠρισμένον τρόπον ἐπενεργοῦσιν ἐπὶ τὰ ἡμέτερα αἰσθητήρια².

1. Αὐτ. 2, 8.

2. Ἡ διάκρισις τῶν ποιότητων εἰς πρώτας καὶ δευτέρας ἢ παραγώγους εἶναι παλαιά, ἀπαντῶσα ἤδη παρὰ τῷ Δημοκρίτῳ καὶ τοῖς ἄλλοις Ἀτομικοῖς. Ἀνεκαινίσθη δὲ ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις τυχοῦσα ἀποδοχῆς παρὰ τοῦ Γαλιλαίου, τοῦ Καρτεσίου, τοῦ Ὄββεσίου, τοῦ Boyle, εἰς ὃν φαίνεται ἀκολουθήσας καὶ ὁ φίλος αὐτοῦ Λώκκιος. Ἐνταῦθα σημειωτέα ἡ διαφορὰ τοῦ τελευταίου τούτου καὶ τοῦ Καρτεσίου ὡς πρὸς τὴν ἐκδοχὴν τῆς στερεότητος. Ταύτην ὁ μὲν Καρτέσιος κατέλεγεν εἰς τὰς παραγώγους ποιότητας ὁ δὲ Λώκκιος τάττει εἰς